

УДК 316(477)

Ю. І. Золотарьова, кандидат філософських наук, доцент
**СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТЕОРІЙ СОЦІАЛЬНОГО
КАПІТАЛУ**

Наведено систематизацію теорій соціального капіталу. Розглянуто чотири основні типи підходів до його дослідження: трирівневий, структурно-інституціональний, предметно-функціональний та реляційний. Останній тлумачиться авторкою як інтегруючий. Досліджено їх співвідношення та перспективи застосування в подальшому розробленні концепції соціального капіталу.

Ключові слова: соціальний капітал, типологія, трирівневий підхід, структурно-інституціональний підхід, предметно-функціональний підхід, реляційний підхід.

Актуальність і постановка проблеми. Зростаючий інтерес до проблематики соціального капіталу пов'язаний насамперед із широкими можливостями результативного визначення функціонування сучасного суспільства в таких категоріях, як соціальні мережі, довіра, культура та ін. Дослідження соціального капіталу мають міждисциплінарний характер. Вони здійснюються в рамках соціології, економічної теорії, політології та культурології, дозволяючи розробляти низку нових напрямків в економіко-соціологічному, політологічному та культурологічному аналізах явищ і процесів розвитку різних сфер суспільної життєдіяльності. При цьому має місце й нетрадиційне використання цього терміна представниками різних наук, кожна з яких вкладає в поняття соціального капіталу щось своє. Все це робить надзвичайно актуальною систематизацію теорій соціального капіталу.

Розроблення концепції соціального капіталу досить широко представлено в сучасній літературі, однак було б перебільшенням стверджувати, що проблема типології підходів до дослідження природи соціального капіталу перебуває в центрі уваги науковців. Тим часом, як слушно відзначає Л. В. Стрельникова [1], при аналізі ролі, місця, впливу соціального капіталу виникають серйозні труднощі, пов'язані зі складностями концептуального характеру, наявністю різних точок зору на категорію «соціальний капітал», тобто з невизначеністю предмета.

Деякі фахівці навіть ставлять під сумнів можливість вважати соціальний капітал самостійним об'єктом аналізу, що, очевидно, пов'язане як з невизначеністю предмета, так і з нечисленністю категорій, що однозначно належать до соціального капіталу (соціальні мережі, довіра, добровольчі асоціації). До того ж, їх порівняння ускладнюється тією обставиною, що існують вони в дуже різних умовах.

Л. В. Стрельникова пропонує розглядати всі існуючі погляди на соціальний капітал з точки зору: джерел формування; цілей використання; форм; підходів до вивчення концепції соціального капіталу [1].

О. Демків [2] здійснив спробу систематизації з метою адаптації феномену, що аналізується, до вітчизняного контексту на основі робіт таких авторів, як С. П. Боргатті, К. Джонс, М. Г. Еверет та Н. Лін. Виділяються два рівні соціального капіталу: мікро- і макрорівень. У першому випадку

виходять із визначення соціального капіталу як якісної характеристики індивідуального соціального актора, у той час як у другому випадку соціальний капітал тлумачиться як характеристика групи (переважно всього суспільства). Автор вказує на те, що, на думку одного із провідних дослідників Н. Лін, дотримуючись економічних паралелей, до чого, власне, зобов'язує метафора капіталу, чітке розмежування цих підходів дозволить відповісти на запитання, хто дістає прибуток — група чи індивід.

Відомий російський вчений В. В. Радаєв, відповідаючи на запитання про те, на якій основі будуються сучасні теорії соціального капіталу протягом останнього десятиліття, відзначає, що тут перетинаються два напрямки, кожний з яких виробляє свої аналітичні інструменти, і вони пов'язані з поділом двох складових соціального капіталу: структурної та інституціональної [3]. Структурна сторона розкривається через поняття соціальних мереж, які є основою будь-якого соціального капіталу, причому тут працює традиція мережевого підходу, який використовується для дослідження якнайширшого кола об'єктів у соціальних науках. Такий підхід дає змогу будувати різні мережеві конфігурації, демонструючи відмінні структури того або іншого соціального капіталу, робити різного роду виміри — щільності мереж, сили мережевих зв'язків, їхньої стійкості. Інституціональний підхід будується в галузі проблематики довіри, причому довіра розуміється як виконання зобов'язань без застосування санкцій, тобто має місце віра в те, що взаємні зобов'язання будуть виконані і застосовувати санкції не доведеться. Довіра заснована на реципрокності — вірі у взаємність і дієвість зв'язків [4].

Таким чином, з погляду структурного підходу соціальний капітал виступає як сукупність мережевих контактів; з погляду інституціонального підходу він являє собою накопичену довіру і вимірюється кількістю накопичених зобов'язань.

Цілком очевидно, що при існуючій різноманітності підходів до аналізу соціального капіталу виникає проблема співвідношення цих підходів і визначення перспектив їхнього використання в подальших дослідженнях такого концепту, як соціальний капітал. Тому *метою статті* є систематизація теорій соціального капіталу шляхом типологізації підходів до його дослідження та визначення їхнього стану і перспектив застосування в подальшому розвитку концепції соціального капіталу.

Для вирішення цього завдання має сенс розглянути різноманітність існуючих у цій галузі точок зору з позицій систематизації теорій соціального капіталу, позначивши хоча б у першому наближенні типологію існуючих підходів до його визначення і дослідження. Завдання досить непросте й об'ємне з огляду на невизначеність самого предмета, складності концептуального характеру, наявність великої кількості різних точок зору на категорію «соціальний капітал».

На думку Дж. Тернера [5], соціальний капітал являє собою сили, що збільшують потенціал економічного розвитку суспільства за рахунок створення і розвитку соціальних зв'язків та моделей соціальних організацій.

При цьому соціальний капітал формується, по-перше, як об'єднання індивідів, що вирішують завдання фундаментального характеру, пов'язані з виробництвом, відтворенням, регулюванням і координацією основних потреб. Ці завдання вирішуються на рівні соціальних інститутів, тобто на макрорівні.

По-друге, соціальний капітал формується як корпоративні елементи людського капіталу і категоріальні елементи, що генерують соціальні відмінності, котрі впливають на ставлення до них у суспільстві. Це корпоративні і соціальні осередки, що являють собою мезорівень.

По-третє, соціальний капітал формується як безпосередні особисті відносини в корпоративних і соціальних осередках — це мікрорівень.

Великий внесок у концептуалізацію мікрорівневої інтерпретації соціального капіталу зробив П. Бурдьє [6], який визначив соціальний капітал як сукупність актуальних або потенційних ресурсів, пов'язаних з наявністю міцних мережевих зв'язків, тією чи іншою мірою інституціоналізованих відносин взаємного визнавання та узнавання. Він визначає обсяг соціального капіталу як функцію розміру соціальної мережі актора й обсяг капіталу (економічного, символічного та культурного), яким володіють члени особистої мережі цього актора.

Подібної позиції дотримуються також В. Бейкер, Р. Барт, Н. Лін та ін.

Макрорівневого тлумачення соціального капіталу дотримуються Р. Патнем, М. Пелдем, М. Шифф та ін. Так, Р. Патнем [7] вважає, що особливістю суспільного життя є наявність мережі взаємин, котрі існують між людьми, норми цих відносин і довіра, тобто все, що дозволяє учасникам відносин діяти спільно більш ефективно в досягненні загальних цілей. До прихильників такого підходу можна віднести й Ф. Фукуяму, який розглядає соціальний капітал як певну можливість людей працювати разом заради досягнення цілей у групах і організаціях [8].

Звичайно, кожний з рівнів розкриває специфічну картину формування соціального капіталу й дозволяє визначити ступінь соціальної активності, однак такий (назвемо його умовно трирівневим підходом до визначення і дослідження соціального капіталу), трохи ускладнює концептуальне пояснення дійсності та її впливу на формування соціального капіталу. Це пояснюється тим, що соціальну реальність не можна чітко розмежувати за рівнями і тому аналіз на кожному рівні з неминучістю призводить до необхідності аналізу на двох інших.

Уявляється досить цікавим і плідним структурно-інституціональний підхід, при якому виділяють структурну й інституціональну сторони соціального капіталу.

Структурною основою соціального капіталу виступають соціальні мережі. Р. Роуз розглядає соціальний капітал як сукупність формальних і неформальних соціальних мереж, які індивіди використовують для виробництва або розподілу товарів і послуг. Це разом з іншими характеристиками підтверджує, що соціальний капітал виникає у відносинах між індивідами [9, с. 25].

Неформальні соціальні мережі припускають наявність особистісних довірливих відносин між обмеженою кількістю індивідів, які добре знають один одного, пов'язані родинними зв'язками, спільністю інтересів або дружбою.

Формальні мережі розглядаються як офіційні організації, що діють у рамках правового поля і мають певну структуру, юридичний статус. Тут зв'язки між індивідами і зв'язки між організаціями опосередковані й багатоступеневі.

Відносини між неформальними соціальними мережами й офіційними організаціями зумовлені такими обставинами. Саме в рамках мережевої системи відтворюються стратифікаційні відмінності, пов'язані з нерівним доступом до соціальних мереж. Вимірюється ж соціальний капітал ступенем включеності до тих чи інших мережі, а також розмірами і щільністю цих мереж, силою й інтенсивністю мережевих зв'язків.

В основі інституціонального підходу знаходиться проблематика довіри. Дослідники по-різному розглядають довіру відносно соціального капіталу. Р. Патнем [7] розцінює його як елемент соціального капіталу. Е. Лессер [10] висловлює думку про те, що довіра являє собою окреме поняття і може бути як джерелом соціального капіталу, так і його результатом. Це твердження ґрунтується на тому, що довіра і соціальний капітал зміцнюють один одного. Соціальний капітал створює міцні відносини, а довіра, що виникає в їхньому результаті, у свою чергу продукує взаємність і довіру і як результат є довірою на макрорівні, що сприяє формуванню загальних цінностей.

Однак повною мірою в руслі інституціонального підходу перебуває позиція Ф. Фукуями, який дорівнює довіру соціальному капіталу. Довіра, за Ф. Фукуямою [11], є ключовою характеристикою розвинутого людського суспільства, що виявляється і на індивідуальному, і на соціальному рівні (довіра до соціальних інститутів і держави в цілому). Саме довіра визначає прогрес, а успіх самореалізації конкретного суспільства залежить насамперед не від ринкових принципів і не від наслідування традиціям, а лише від одного рівня довіри, що існує в суспільстві.

Уявляється, що безсумнівним достоїнством структурного й інституціонального підходів до дослідження соціального капіталу є те, що в його основу його кладуть системоутворюючі категорії, що дозволяє досить глибоко проникнути в сутність досліджуваних реалій.

Серед різноманіття поглядів на соціальний капітал Л. В. Стрельникова [1] виділяє чотири основні підходи до концепції його досліджень:

- соціо-антропологічний, заснований на уявленнях щодо природних прагнень людей до об'єднання. Так, Ф. Фукуяма [12] підкреслює біологічну основу соціального порядку і бачить корінь соціального капіталу в людській природі;

- соціологічний, в якому соціальний капітал розглядається як норми, мережі та організації, за допомогою яких індивіди мають користь. З цієї точки зору особливий інтерес викликає праця Р. Роуза [9];

- економіко-інституціональний, підставою якого є твердження про те, що люди при взаємодії один з одним прагнуть до максимальної індивідуальної корисності та використовують ресурси соціального капіталу при здійсненні різних видів діяльності;

- політологічний, в якому особливу увагу приділяють ролі інститутів, соціальних норм у формуванні людської поведінки. Р. Патнем [7] припускає, що розвиток демократії передує матеріальному добробуту. Досліджуючи взаємозалежність особливостей культури й економічного стану різних суспільств, він робить висновок про те, що високий рівень матеріального добробуту не є причиною розвитку соціального капіталу, а навпаки, економічне зростання спостерігається у тих країнах, де є розвинута громадянськість. Соціальний капітал може розглядатися як передумова економічного розвитку й ефективного керування.

Проаналізувавши підходи, запропоновані автором, можна умовно віднести їх до предметно-функціонального типу, тісно пов'язаному зі структурно-інституціональним типом, утім, як і з концепцією трирівневого підходу до дослідження соціального капіталу.

Незважаючи на всі ці відмінності, які існують у зазначених типах, їх об'єднує те, що більшою чи меншою мірою в них виявляється реляційний аспект: аналіз соціального капіталу, визначення його сутності відбуваються не лише через дослідження його елементів та структури на різних рівнях (мікро-, мезо-, макро-), а й через його відносини, зв'язки з іншими об'єктами, тобто не усередині його, а ззовні, у системі його зв'язків. І це цілком зрозуміло, адже більшість учених наполягають на тому, що ні наявність заснованих на довірі відносин, ні включеність у мережі взаємовідносин ще не є соціальним капіталом. Це можна розглядати як соціальний ресурс, який стає капіталом лише в тому разі, коли можна встановити чіткий зв'язок між наявністю цього ресурсу та зростанням інших форм капіталу, перш за все економічного. Тому дуже перспективним є дослідження конвертації форм капіталу (особливо економічного, культурного, адміністративного, політичного, символічного та соціального), а якщо розглядати можливості цієї конвертації як чинник нерівності, то це дозволить зробити суттєвий внесок у визначення стратифікаційної моделі українського суспільства.

Проте на сьогодні реляційний підхід як такий ще не визначився, незважаючи на те що деякі автори вже, по суті справи, застосовують його повною мірою [3; 14; 15].

Таким чином, з огляду на викладене, можна зробити такі **висновки**.

1. На підставі аналізу різних підходів до дослідження соціального капіталу, узагальнивши результати аналізу, можна виділити чотири основні типи: трирівневий, структурно-інституціональний, предметно-функціональний та реляційний, який можна вважати інтегруючим.

2. Зазначені типи підходів до дослідження соціального капіталу перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємно доповнюють один одного, що видно хоча б із того, що теорію того ж самого автора, класифікуючи її за різними підставами, можна віднести до різних типів.

Подальші дослідження в руслі даної проблеми дозволять теоретично коректно описувати процеси формування нового інституціонального середовища в країні, використовувати концепцію соціального капіталу як одного із способів уявлення соціальної структури в парадигмі раціональної поведінки, отримати нові можливості аналізу сутності, форм та механізмів відтворення соціальної нерівності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стрельникова, Л. В. Социальный капитал: типология зарубежных подходов / Л. В. Стрельникова // Общест. науки и современность. — 2004. — № 2. — С. 33–41.
2. Демків, О. Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операціональні параметри / О. Демків // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2004. — № 4. — С. 99–111.
3. Радаев, В. В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация / В. В. Радаев // Общест. науки и современность. — 2003. — № 2. — С. 5–16.
4. Социальный капитал как научная категория: [матер. «круглого стола»] // Общест. науки и современность. — 2004. — № 4. — С. 5–23.
5. Turner, J. The Formation of Social Capital. Social Capital: A Multifaceted Perspective / J. Turner. — Washington, 2000.
6. Бурдые, П. Формы капитала / П. Бурдые // Экон. социология. — 2002. — Т. 3. — № 5. — С. 60–75.
7. Putnam, R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / R. Putnam. — N. Y., 2000.
8. Fukuyama, F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity / F. Fukuyama. — N. Y., 1995.
9. Роуз, Р. Достижение целей в квазисовременном обществе: социальные сети в России / Р. Роуз // Общест. науки и современность. — 2002. — № 3. — С. 23–38.
10. Lesser, E. L. Communities of practice, social capital and organizational knowledge [Text] / E. L. Lesser, L. Prusak // Knowledge and Communities. — Boston: Butterworth Heinemann, 2000. — P. 123–131.
11. Фукуяма, Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма: пер. с англ. — М.: АСТ: Ермак, 2004.
12. Фукуяма, Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма: пер. с англ. — М.: АСТ: Ермак, 2004.
13. Рукавишников, В. О. Межличностное доверие: измерение и межстрановые сравнения [Текст] / В. О. Рукавишников // СОЦИС (Социол. исслед.). — 2008. — № 2. — С. 17–25.
14. Тихонова, Н. Е. Социальный капитал как фактор неравенства [Текст] / Н. Е. Тихонова // Обществ. науки и современность. — 2004. — № 4. — С. 24–35.
15. Мачеринскене, И. Социальный капитал организации: методология исследования [Текст] / И. Мачеринскене, Р. Минкуте-Генриксон, Ж. Симанавичене // СОЦИС (Социол. исслед.). — 2006. — № 3. — С. 29–39.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ТЕОРІЙ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Золотарьова Ю. І.

Приведена систематизация теорий социального капитала. Рассмотрены четыре основные типы подходов к его изучению: трёхуровневый, структурно-институциональный, предметно-функциональный и реляционный. Последний трактуется

автором как интегрирующий. Исследовано их соотношение и перспективы применения в дальнейшей разработке концепции социального капитала.

Ключевые слова: социальный капитал, типология, трёхуровневый подход, структурно-институциональный подход, предметно-функциональный подход, реляционный подход.

Ordering of theories of the social capital is resulted. Four basic are considered such as approaches to its studying: three-level, structural-intuitional, subject-functional and relational. Last is treated by the author as integrating. Their parity and prospects of application in the further development of the concept of the social capital is investigated.

Key words: the social capital, typology, the three-level approach, the structural-intuitional approach, the subject-functional approach, the relational approach.